

TOSHKENT DAVLAT
SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

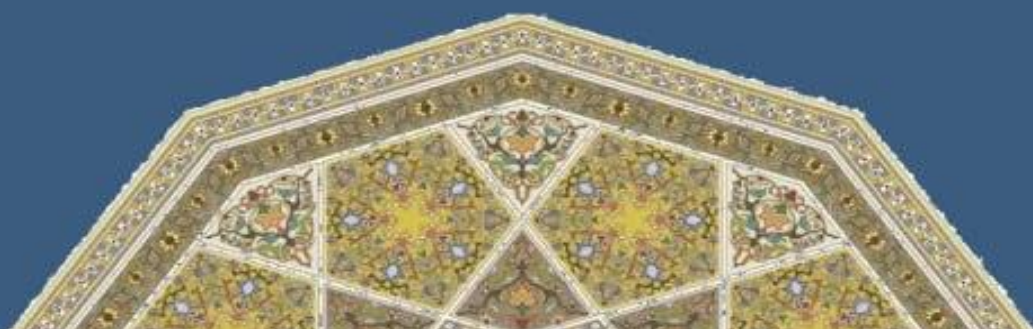
SHARQ SIVILIZATSIYASI
VA FALSAFA FAKULTETI

SHARQ MAMLAKATLARINING BARQAROR RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI: TARIXI, ANTROPOLOGIYASI VA FALSAFASI

MAVZUSIDAGI IQTIDORLI
TALABALARNING ILMIY-AMALIY
ANJUMANI MATERIALLARI

2025-yil 10-aprel

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

SHARQ SIVILIZATSIYASI VA FALSAFA FAKULTETI

**“SHARQ MAMLAKATLARINING BARQAROR RIVOJLANISH
XUSUSIYATLARI: TARIXI, ANTROPOLOGIYASI VA
FALSAFASI”**

**mavzusidagi iqtidorli talabalarning ilmiy-amaliy anjumani
materiallari**

(2025-yil 10-aprel)

TOSHKENT– 2025

Sharq mamlakatlarining barqaror rivojlanish xususiyatlari: tarixi, antropologiyasi va falsafasi [Matn] / Mas'ul muharrir: M.M.Askarov. Toshkent: TDSHU kichik bosmaxonasi, 2025. 270 b.

Mazkur to'plamda "Sharq mamlakatlarining barqaror rivojlanish xususiyatlari: tarixi, antropologiyasi va falsafasi" mavzusidagi iqtidorli talabalarning ilmiy-amaliy anjumani materiallari jamlangan. Unda Sharq mamlakatlarining tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy tuzilmalarining shakllanishi, antropologik xususiyatlari, diniy va ma'naviy qadriyatlari, shuningdek, qadimiy falsafiy maktablarning hozirgi barqaror rivojlanish konsepsiyalariga ta'siri haqida turli mavzularda maqolalar o'rin olgan. Materiallar orasida Sharq jamiyatlarida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda urf-odatlar, madaniy meros va diniy-falsafiy tafakkurning o'rni; tarixiy tajriba va zamonaviy boshqaruv modellarining uyg'unligi; antropologik tadqiqotlar orqali Sharq xalqlarining ijtimoiy ongidagi uzviylik va barqarorlik g'oyalari tahlili; madaniyatlararo muloqot, bag'rikenglik va tinchlikparvarlik tamoyillari asosida shakllangan ijtimoiy tizimlar haqida chuqur ilmiy izlanishlar bayon etilgan. Maqolalar mualliflari iqtidorli bakalavr va magistr talabalar hisoblanadi.

Mas'ul muharrir: t.f.f.d. (PhD), dotsent M.M.Askarov

Kitobni nashrga tayyorlaganlar: B.I. Zokirov, Sh.M.Yodgorov.

Konferensiya materiallari Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Sharq sivilizatsiyasi va falsafa fakulteti Ilmiy kengashida muhokama etildi va nashrga tavsiya qilindi. 23.04.2025. yil, 9-sonli bayonnoma.

© Sharq mamlakatlarining barqaror rivojlanish xususiyatlari: tarixi, antropologiyasi va falsafasi

© Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Sharq sivilizatsiyasi va falsafa fakulteti, 2025 y.

4. <https://www.okonlife.com/life/philosophy.htm>
5. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, Toshkent–2005

AXLOQSHUNOSLIK FANINING ADOLAT KATEGORIYASI (ARASTUNING “AXLOQI KABIR” ASARI ASOSIDA)

Muxtorjonov Oybek Ma'murjon o'g'li
“Falsafa” yo'nalishi 1- kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Abduvaxobova Gulsara Akromjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqola Arastuning “Axloqi Kabir” asariga asoslangan. Maqolada Axloqshunoslik fanining adolat kategoriyasini ilmiy va diniy dalillar asosida izohlashga harakat qilingan.

Tayanch so'zlar: Axloqshunoslik fani, adolat, adolatlilik, adolatsizlik, qonun, fazilat, odillik, oqillik, fozillik, tenglik, tengsizlik, baxtsizlik, ibtido, oliyjanoblik, axloqlilik, axloqsizlik, yaxshilik, yomonlik, ezgulik, ojizlik, yaxshi xulq.

Axloqshunoslik fanining adolat kategoriyasiga o'tgan asrlardan to shu kunga qadar turli faylasuflar turlicha yondashuvlar bilan ta'riflar berishgan.

Adolat nima o'zi? U qanday hollarda namoyon bo'ladi? Nimalarga aloqador? Bu savollar hozirga qadar turli shaklda ma'lum darajada o'z javobini topgan. Biz bu kabi savollarga falsafadan, dindan, tabiiy fanlar doirasidan turlicha javob olishimiz mumkin. Adolat tushunchasini nima ekanligini anglashimiz uchun avvalo biz adolatlilik nimaligini bilib olishimiz lozim.

Barcha zamonlarning olimlari uchun ustoz hisoblangan buyuk yunon faylasufi Arastu o'z asarida shunday yozadi: Ikki xil adolatlilik mavjud. Bulardan biri qonunga muvofiq bo'lishdir. Ya'ni bu holatda faqat qonun buyurganini qilishlik adolatlilik hisoblanadi. (Agar qonun adolatli bo'lsa).

Qonun odamlardan mard, oqil va fozil bo'lishni talab qiladi. Shuning uchun ham odillik eng mukammal fazilat deyiladi. Adolatlilik (yaxshi, ilohiy) qonunlarga muvofiq yashash ekan, qonun esa barchadan fazilatlar bilan yashashni talab qilar ekan, qonunlarga muvofiq, adolatli ish tutuvchi odam eng fozil odamdir. Adolatlilik (odillik) eng yaxshi fazilatdir. Adolatlilikning bir turi mana shudir. Odillik faqat bunday tushunilsa, odam o'z-o'ziga adolat qilgandek bo'ladi. Oqil, jasur, sabr-qanoatli odamlar o'z-o'ziga tabiatan shunday bo'ladilar.

Adolatlilikning ikkinchi turi haqida so'z boradigan bo'lsa, qonun talablariga muvofiq yashashdan farqlanuvchi adolat boshqa odamlarga nisbatan adolat qilishdir. Boshqa odamlarga adolat qiluvchi odam o'z-

o'ziga adolat qilmasligi ham mumkin. O'zgalarga munosabatda adolatli ish tutish, aslini olganda tenglikka amal qilishdir. Bu mulohazadan kelib chiqadiki, tengsizlik ham adolatsizlikdir. Ba'zi odamlar o'ziga yaxshi narsalarni ko'proq, yomon narsalarni kamroq oladilar. Mana shu holat tengsizlikdir. Shu tengsizlik tufayli bu odamlar o'zgalarga adolatsizlik qiladilar. Yoki shu tufayli o'zgalarga adolatsizlik, nohaqlikdan jabr ko'radilar. Demak adolatsizlik tengsizlik (nohaqlik) ekan, adolat va odillik har ikki tomonning o'z majburiyatlariga rioya qilishida ko'rinadi. Shu ma'noda adolatni ham ortiqchalik va yetishmovchilikning, ko'plik va ozlikning o'rtasi deyish mumkin. Adolatsizlik (nohaqlik) qiluvchi odam yaxshi narsalarni o'ziga ko'proq, ya'ni ortiqcha oladi. Adolatsizlikka uchragan, jabr ko'rgan odam esa, keragidan kamroq oladi yoki hech narsa olmaydi. Mana shu, ortiqchalik va kamlikning o'rtasi tenglik va mana shu tenglik adolatdir. Odil odam esa, barchani teng ko'ruvchi, tenglikka rioya qiluvchi odamdir. Demak, o'zgalarni o'ziga teng ko'ruvchi odam odil odamdir²⁶⁷.

Tabiiy adolatparvarlik ham mavjud. Ko'pchilik holatlarda, mushkul holatlarda ham adolatli bo'lgan odam tabiatan adolatlidir. Qonun chiqaruvchilar bir holatni adolatli deb belgilab qo'yganidan so'ng odam shu holatda bo'lsa, bu qonuniy, ya'ni qonunga muvofiq adolatdir. Tabiiy adolat qonuniy adolatdan a'lodir. Bir qarashda adolatsizlik va adolatsiz qilmish bir narsaga o'xshaydi. Ammo bunday emas. Adolatsizlik bu qonunda belgilangan tushuncha. Masalan, birovning omonatini qaytarib bermaslik adolatsizlikdir. Adolatsiz qilmish zulm esa kimdir sodir qilgan yomonlikdir. Shunga o'xshab, adolat va adolatli ish ham bir-biriga teng emas. Adolat qonunda belgilangan tushuncha, adolatli ish esa, adolatli, haqqoniy ishlar – amallardir.

Adolat qachon mavjud bo'ladi va qachon qay holatda yo'qoladi? Umuman aytganda, bir odam boshqa odamga ixtiyoriy, yaxshi niyat bilan, oingli ravishda yaxshilik qilsa, shu adolatdir. Xuddi shu tariqa, bir odam boshqa odamga nisbatan ixtiyoriy, ongli ravishda nohaqlik, zulm qilsa, bu adolatsizlikdir. Shu ikkala holatdan tashqari, o'zi bilmagan holda nohaq ish qilsa, bunday odam adolatni buzuvchi, oyoqosti qiluvchi, zolim emas, balki baxtsiz odamdir. Masalan, birov dushmanimni o'ldiryapman deb o'ylab, bilmasdan otasini o'ldirib qo'ysa, bu adolatni poymol qiluvchi emas, baxtsiz odamdir.

Agar odamzod kimgadir, nima bilandir, biror maqsadsiz, bilmasdan nohaq ish qilib qo'ysa, adolatni poymol qilmasligini, bunday odam adolatsiz emasligini aniqlaymiz? Qanday holatlarda odam o'zi bilmagan holda birovga zarar yetkazsa ham adolatsiz bo'lmaydi? Buni quyidagicha

²⁶⁷Arastu. Axloq Kabir. Tarjimonlar Zohir Alam va Urfon Otajon. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024. 155-156-b.

ta'riflash mumkin: birov qilgan biror yomonlikning sababi bilmaslik bo'lsa, bu yomonlikni odam o'z ixtiyori bilan, qasddan qilmagan bo'lsa, bu kishi adolatsiz odam emas, ammo beixtiyor nohaq odamdur. Agar qilgan yomonligiga o'zlari sababchi bo'lmasalar, bunday odamlar adolatsiz odamlar emasdir. Odam adolatsizlikka o'z ixtiyori bilan chidashi mumkinmi? Yoki bu noto'g'rimi? Chindan ham biz o'z ixtiyorimiz bilan ham adolatli yoki adolatsiz ishlarni qilamiz, ammo bizga nisbatan boshqalarning adolatsizlik qilishini istamaymiz. Biz hatto haqqoniy jazolanishdan ham qochishga urinamiz. Hech kim o'z ixtiyori bilan zarar ko'rishni istamaydi. Adolatsizlik o'zgalarga zarar yetkazishdir²⁶⁸.

Aflotun adolatni mukammal fazilat deydi. U "Davlat" asarida ham adolatni barcha fazilatlarining yetakchisi, deydi. U adolat oliyjanoblikdan va hatto oqillikdan ham yuksakroq fazilatdir, chunki adolat boshqa barcha fazilatlarini o'z ichiga oladi, va shu ma'noda u barcha fazilatlar jamlanmasidir. Chunki adolat fuqarolardan ayrim fazilatlarga ega bo'lishni emas, balki qonunlarga amal qilishni talab etadi.

Adolat va adolatsizlik sog'lom va kasallik keltirib chiqaruvchi ibtidolardan hech narsasi bilan farqlanmaydi, faqat bulardan biri tanada, yana birisi esa dildadir. Sog'lom ibtido sog'lik keltiradi, kasallik tug'diradigani esa kasal qiladi. Adolatli faoliyat adolatga, adolatsizi esa adolatsizlikka olib boradi. Sog'lom qilish jismoniy ibtidolar o'rtasida hukmronlik va bo'ysunishning tabiiy munosabatlarini yaratishni anglatadi, shu kabi kasallik ularning tabiatga zid ravishda hukmronligi yoki bo'ysunishini anglatadi. Demak, dilni adolatli qilish, u yerda uning ibtidolarining hukmdorlik va tobelikning tabiiymunosabatlarini o'rnatishni anglatadi, adolatsizlik qilish esa, u yerda, bir ibtidoning boshqasi ustidan hukmronligi yoki birining boshqasiga bo'ysunishini tabiatga zid ravishda o'rnatishni anglatadi. Bundan kelib chiqadiki, ezgulik bu qandaydir sog'lomlik, chiroy, qalb xotirjamligi, farog'atdir, yomonlik axloqsizlik esa kasallik, xunuklik va ojizlikdir²⁶⁹.

Ba'zi odamlar teng ulush olishga haqli bo'lsa ham o'z ixtiyori bilan kamroq ulush olishga rozi bo'ladilar. Biz avvalroq aytib o'tdikki, tenglik – adolat, kamsitilish esa adolatsizlik degan edik. Ixtiyoriy ravishda kam ulushga rozi bo'luvchi odam adolatsizlikni o'z ixtiyori bilan tanlagan bo'lib chiqadi. Aslida, ixtiyoriy ravishda kam ulush oluvchi odamlar bu ishga maqto'v, obro', shon-shuxrat topish uchun yo do'stlik uchun rozilik bildiradilar. Ammo kam ulush olish evaziga hech narsaga shon-shuxratga yoki do'stini sevintirishga erishmaydigan odamlar adolatsizlikka ixtiyoriy ravishda rozi bo'lmaydilar. Yana o'z ixtiyori bilan kam ulush olishga rozi

²⁶⁸ Aflotun. Davlat. – Toshkent: Yangi asr avlod, 2015. 161-162-b.

²⁶⁹ Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud Axloq. – Toshkent. 2023. 190-b.

bo'lgan odamlar "Men falonchi bilan teng ulush olishim kerak edi, ammo yoshi ulug'roq yoki do'stim bo'lgani uchun kam ulushga rozi bo'ldim" deb maqtanadilar va obro' topishni o'ylaydilar. Ammo adolatsizlikka chidaydigan odam obro' topmaydi. Mobodo, bunday odamlar obro' topishni o'ylamasalar, foyda yoki hosilni adolatsiz bo'linishiga rozi bo'lmas edilar. Ayniqsa, ixtiyoriy ravishda rozi bo'lmas edilar²⁷⁰.

Adolatni boshqa tomondan olib qaraydigan bo'lsak, boshqalarning moli va nomusini hurmat qilishga aytiladi. Adolat yaxshi xulqlarning bajaruvchisi, zulmga qarshi turuvchi tushuncha hisoblanadi. Adolatli va marhamatli kishilar o'ziga loyiq ko'rmagan yomon ishlarni o'zgalarga ham ravo ko'rmaydi. Adolatli ish yurituvchi insonlar hech bir kishiga jabr-u zulmni xohlamaydi va jonli narsalarga bekorga ozor bermaydi. Adolatli kishilar aql va shariatga muvofiq ravishda harakat qiladilar. Jabr u zulm qilish orqali boshqalarning qalbini og'ritgan kishilar jazodan qutula olmaydilar. Chunki Allohning adolati zolimlarga tegishli jazo va azobni berishni talab qiladi. Rasululloh (s.a.v.)ning so'zlariga ko'ra: "Agar Allohning roziligini istasangiz bolalaringizga ham adolatli bo'ling. Yana mazlumning duosidan hatto kofir bo'lsa ham saqlaning. Chunki mazlumning duosi har doim Alloh tomonidan qabul qilinadi. Har bir millatning taraqqiyoti va farovonligi, davlat va hukumatlarning uzoq yashashi adolatga bog'liqdir. Adolatdan ayrilgan hukmdorlarning davlatlari yo'q bo'lib, tarix sahifalarida faqat ismlari qolganligi hammaga ma'lumdur²⁷¹.

Arastuning adolat boshqalarga nisbatan degan fikri Aflotunning ko'ngil xotirjamligi, o'zimizga adolat, degan fikriga qarshidir. Ammo yaxshi, teranroq o'ylab qaralsa Aflotun va Arastuning bu fikrlar o'rtasida ziddiyat yo'qdir.

Mening xulosam shuki, adolat o'z mazmuniga ko'ra shaxs erkinliklari va majburiyatlari o'rtasidagi mutanosiblikni, uyg'unlikni obyektiv xolis baholashning ijtimoiy mezonidir. Adolat kategoriyasining boshqa axloqiy kategoriyalardan farqi shundaki, u ayniqsa, huquqshunoslik bilan chambarchas bog'liqdir. Ma'lum darajada u axloqshunoslik va huquqshunoslikni bog'lovchi ko'priq, asos rolini o'taydi. Huquqshunoslik fani mazkur axloqiy kategoriyani qonunlar asosida oladi, uni kishilar munosabatida qaror topishini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu haqida Islom Karimov "Adolat qonun ustuvorligida" nomli maruzasida batafsil to'xtaladi. Huquq fanining adolatni qaror topishi uchun say harakati u huquqiy kategoriya degan xulosaga ham olib keladi. Aslida esa adolat avvalambor

²⁷⁰ Arastu. Axloq Kabir. Tarjimonlar Zohir Alam va Urfon Otajon. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024. 163 b.

²⁷¹ Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud Axloq. – Toshkent. 2023.

axloqiy kategoriyadir. Mazkur kategoriya misolida etika va huquq fanlarining bir-biri bilan uzviy bog‘liq ekanligini ko‘rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Arastu. Axloq Kabir. Tarjimonlar Zohir Alam va Urfon Otajon. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024. 384 b.
2. Aflotun. Davlat. – Toshkent: Yangi asr avlod, 2015. 464 b.
3. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud Axloq. – Toshkent. 2023. 91 b.
4. Nosirxo‘jayeva G. Etika. Estetika. O‘quv qo‘llanma. Ma’sul moharrir; O‘zbekiston Respublikasi san’at arbobi A.Ibrohimov. TDYU nashriyoti 2006. 114 b.

O‘RTA ASR SHARQ ILM-FANINING YULDUZI: AL-XORAZMIY

Shonazarova Fotima Komil qizi

“Sharq falsafasi va madaniyati” yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: I. B. Xudaynazarov

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz buyuk bobomiz Muhammad ibn Muso Xorazmiyning hayoti va ijodi, ilmiy faoliyati shuningdek bizga qoldirgan ilmiy merosi haqida batafsil bilib olamiz. Qomusiy olim o‘zining ilmiy yutuqlari bilan Sharq va G‘arb ilm fanini bog‘lagan ulug‘ alloma bo‘lib uning ishlari bugungi kunda ham ahamiyatini yo‘qotmagan shu bilan birgalikda bizga yetarli darajada ilmiy meros qoldirgan.

Kalit so‘zlar: Al-Xorazmiy, Al jabr val muqobala, algoritim, Bayt-ul hikma, Sharq olimlari, o‘rta asrlar, Kitob surat al-arz, merosni to‘g‘ri taqsimlash, Hind raqamlari algoritimi

THE STAR OF MEDIEVAL EASTERN SCIENCE: AL-KHWARIZMI

Shonazarova Fotima Komil qizi

2nd-year student of the “Eastern Philosophy and Culture”

Academic advisor: I. B. Khudaynazarov

Annotation: This article provides a detailed insight into the life, works, and scientific legacy of our great ancestor, Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi. The encyclopedic scholar was a great luminary who connected Eastern and Western sciences with his remarkable achievements, and his works remain relevant even today. Additionally, he left us a significant scientific legacy.

Keywords: Al-Khwarizmi, Al-Jabr wa'l-Muqabala, algorithm, Bayt al-Hikma, Eastern scholars, medieval period, Kitab Surat al-Ard, proper

Ergasheva M. Antropologik tadqiqotlarda fanlararo yondashuv: genom tadqiqotlari misolida.....	211
Аҳмаджонова Ф. Салары: истоки, языковое наследие и культурная самобытность.....	218

SHARQ FALSAFASI VA MADANIYATI

Mannobova M. Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida ta’riflangan yaxshi xulq va yomon xulq tahlili.....	221
Azamatova S. Ixvon as-safo guruhining falsafiy ta’limoti yo’nalishlari haqida mulohazalar.....	226
Tursunxo’jayeva N. Yoga falsafiy maktabi ta’limoti va uning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati.....	231
Nimatillayeva M. Xitoy nomoddiy madaniy merosi: Taiji va uning falsafasi.....	236
Urayimova Sh. Arastu va Abdulla Avloniy axloqiy qarashlarining komparativistik tahlili.....	240
To’lanboyeva Q. Umar Xayyom va uning falsafiy qarashlari.....	246
Muxtorjonov O. Axloqshunoslik fanining adolat kategoriyasi (Arastuning “Axloqi kabir” asari asosida)	251
Shonazarova F. O’rta asr sharq ilm-fanining yulduzi: Al-Xorazmiy....	255
To’xtavaliyeva G. Mirzo Ulug’bek hayoti va ilmiy-ma’rifiy merosini o’rganish.....	260